

MEVSİMLİK GÖÇ VE YOKSULLUK İLİŞKİSİ: MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİ ÖRNEĞİ

THE RELATION OF SEASONAL MIGRATION AND POVERTY: THE CASE OF SEASONAL AGRICULTURAL WORKERS

Bülent ŞEN*

Celal ALTIN**

ÖZ: Dünyada ve Türkiye’de uygulanmaya başlanan neo-liberal politikaların etkisiyle tarımda hızlı bir dönüşüm sürecine girilmiştir. Tarımda yaşanan çözülmenin önemli sonuçlarından biri de kırsal alanlarda yaşayan kesimlerin üretimden çekilmesi ve şehirlere göç etmek zorunda kalmalarında ortaya çıkmıştır. Osmanlı dönemi ve ekonomik düzeninden bu yana varlığı gözlenen bir emek biçimi olarak mevsimlik tarım işçiliği yeni dönemde daha da yaygınlaşmıştır. Kırdan kopuş ve göç süreci karşısında mülksüzlük, güvencesizlik, yoksulluk, sosyal-ekonomik sermaye yetersizliği gibi çok sayıda olumsuzluğu bir arada yaşayan geniş grupların geçinme ve hayatta kalma stratejisi olarak tarımda mevsimlik işler yaşamsal nitelik kazanmıştır. Türkiye’de mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan kesimin sayısının 3-4 milyona ulaştığı tahmin edilmektedir. Son yıllarda Suriye’den savaştan kaçan ailelerin de yöneldiği mevsimlik tarım işçilerinin önemli bir bölümünü Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde göç eden aileler oluşturmaktadır. Bu çalışmada mevsimlik tarım işçiliğinin yoğun olarak yaşandığı ve tarihsel bir geçmişe sahip olduğu Ankara Polatlı’da yapılan saha araştırmasının verilerinden hareketle mevsimlik tarım işçilerinin demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri yanında göçmen nitelikleri ve çalışma ilişkileri ele alınmıştır. Bu doğrultuda, nicel ve nitel araştırma tekniklerinin birlikte kullanılması yoluyla mevsimlik tarım işçileri için önemli bir çekim merkezi olan Ankara-Polatlı’nın iki köyünde çapa ve hasat döneminde çalışan kadınlar, erkekler, çocuklar, araçlar, işverenler, yerel halk ve muhtardan oluşan toplam 47 kişi ile derinlemesine görüşmelerin analizine yer verilmiştir. Ayrıca iki köyde 310 tarım işçisi ile yapılan anket çalışmasının verilerinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mevsimlik tarım işçiliği, mevsimlik göç, kırsal yoksulluk, enformel istihdam, yoksulluk.

ABSTRACT: A rapid transformation process has been introduced in agriculture via neoliberal policies being implemented in the world and Turkey. One of the important consequences of agricultural disintegration is that residents of rural areas have to withdraw from production and migrate to cities. Seasonal agricultural labor -as a form of labor that has existed since the Ottoman period and economic order- became more widespread in this new period. Seasonal work in agriculture has become vital as a strategy of survival for large groups living in a

* Doç. Dr. - Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü/Kırklareli - bulentime@gmail.com

** Öğr. Gör. - İstanbul Ayyansaray Üniversitesi Plato Meslek Yüksekokulu Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü/İstanbul - celalaltin@ayvansaray.edu.tr

This article was checked by Turnitin.

multitude of negativities such as dispossession, precarity, poverty and inadequate social-economic capital. The number of employees as seasonal agricultural workers in Turkey is estimated 3-4 million. In recent years the Syrian families who escaped the battle have also inclined to seasonal agricultural labor. A significant part of seasonal agricultural workers are composed of families migrating from Eastern and Southeastern Anatolia regions. In this study, demographic and socio-economic characteristics of seasonal agricultural workers as well as immigrant qualities and working relationships will be discussed from the data obtained from the field survey in Ankara Polatlı, where seasonal agricultural labor is intensively experienced and has a historical background. Using both quantitative and qualitative research techniques, in-depth interviews were carried out with a total of 47 people consisting of women, men, children who hoe and harvest and intermediaries, employers, local residents, local authority in two villages of Ankara-Polatlı (these villages are important attraction centers for seasonal agricultural workers). In addition, data obtained from surveys conducted with 310 agricultural workers in two villages were used.

Keywords: *Seasonal agricultural labor, seasonal migration, rural poverty, informal employment, poverty.*

Giriş

20. yüzyıl sonundan itibaren dünya çok uluslu şirketler, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar, ABD ve Britanya gibi gelişmiş piyasa ekonomileri ve hükümetlerinin başını çektiği bir dizi yeni siyasa ve uygulamaların küreselleşme adı altında yaygınlaşmasına tanıklık etti. Alternatif bir politik-ekonomik model olarak komünizmin/devletçiliğin sona erdiği yeni bir çağa girildiğinin ilan edilmesi ile liberal ekonomi ve serbest piyasacılığın tüm dünyada hâkim oluşunun önünü açtı. Devletin küçültülmesi, özelleştirme, deregülasyon, yapısal uyum programları, sosyal devletin geri çekilmesi vb. etrafında şekillenen düzenlemeler özellikle gelişme, refah, gelir dağılımı vb. alanlarda sorun yaşayan az gelişmiş ülkeleri yeni piyasa kurallarına tabi olma ve dünya ekonomisi ile entegrasyona zorlama şeklinde kendi politik gündemlerini belirleme hakkını gasp eden bir yönelim izledi. Tarım özelinde devletin üreticilere verdiği desteğin azaltılması, buna karşın girdilerin fiyatlarının artması, tarım ürünlerinin spekülâtif metaya dönüşmesi ve istikrarsızlığa sürüklenmesi, piyasaya karşı örgütsüz ve güçsüz olan milyonlarca tarım üreticisinin yerel ve çok uluslu şirketlerin insafına terk edilmesi tarıma bağlı küçük üreticilerin kırdan/tarımdan kopma sürecini hızlandırdı.

Dünya Ticaret Örgütü gibi yeni düzenin yeni kurumlarının çatısı altında yürütülen müzakerelerde gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin çatışan çıkarları; BM, IMF ve Dünya Bankası gibi eski düzenin kurumlarının yeni sorunlar karşısında işlevsizliği, her geçen gün artan eşitsizlik ve yoksulluk vb. konular küreselleşmenin tüm dünya için daha fazla refah, eşitlik, özgürlük getireceğini iddia eden liberal ütopyanın geçersizliğine dönük eleştirileri artırdı. Yaşanılan sürecin sonunda pek çok araştırma ve raporun da ortaya koyduğu gibi; küresel şirketler, finans kapital ve sermayenin sınırsız hareketi yoluyla elde edilen kazançlar ve belli ellerde toplanan zenginliğin seçkin bir azınlık elinde toplanması, buna karşın geniş

kesimlerin refahtan giderek azalan oranlarda pay alması, kronik işsizlik, geçici işlerde çalışma, enformel/güvencesiz işlere mahkum olma, sosyal yardımlara bağımlılık ve yoksulluk oranlarında ciddi artışlar hemen her ülkenin yüzleşmek zorunda kaldığı yakıcı sorunlar haline geldi. Burada önemli konulardan biri de yaşadığı çaresizlik, düşük gelir, enformel işler ve yoksulluk çemberinin dışına çıkamayan grupların fazlalığı ve yaşadıkları sorunun kronikleşmesiyle ilgilidir. Ekonomik gelişme ve refah artışı konusunda yoğun çaba içindeki azgelişmiş/gelişmekte olan ülkeler sermaye-teknoloji yetersizliği ve dışa bağımlılık, dış borç, demokratik ve gelir dağılımı adaletsizlikleri gibi kangrenleşmiş diğer sorunların yanında bu yenileriyle baş etmek durumundadır. Zengin-yoksul arasındaki eşitsizliğin derinleşmesi, gelir dağılımı tablosunun orta ve alt sınıflar aleyhine giderek daha da kötüleşmesi, sosyal devlet uygulamalarının etkisizleşmesi, toplumsal kutuplaşmaya evrilen tarzda sınıfsal kategoriler vb. neticesinde yoksulluk-yoksunluk hallerini deneyimlemek zorunda kalan geniş kitlelerin kentte ve kırdaki ciddi oranlara ulaşması dünya örneklerinde olduğu gibi Türkiye için de geçerlidir.

Kırsal Yoksulluk ve Dünyada Görünümleri

Kırsal yoksulluk geniş anlamıyla eğitim, sağlık, beslenme şekli, başta temiz su olmak üzere altyapı olanaklarına erişim, mülkiyet yapısı, işgücüne erişim (emek tipi), ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçların karşılanması, politika ve mülkiyet alanındaki güç dağılımına bağlı faktörler vb. kompleks değişkenleri içine alan geniş bir çerçeveye sahiptir. Uluslararası Çalışma Örgütü kırsal alandaki gizli-açık işsizlik, bireylerin gelir düzeylerinin düşmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan yoksullaşmayı kırsal yoksulluk olarak tanımlamaktadır (Aşçı ve Demiryürek, 2008: 74). Bu yoksulluk türü, üretim açısından bakıldığında küçük meta üreticilerinin kendini yeniden üretememe eğilimleri ve koşullarının bir sonucu olarak ortaya çıkan bir soruna da işaret etmektedir (Ecevit ve Ecevit, 2002: 272). Ekonomik boyutunun dışında kırdaki yaşayan yoksul nüfus açısından sosyal kimlik, öz-saygı, güvenlik, siyasal ve hukuki haklar vb. alanlarda da yine kaynağında yoksulluğun yer aldığı olumsuzluklar söz konusudur (Öztürk, 2008). Bu açıklamalara ilave olarak Gregory C. Chow (2006) kırsal yoksulluk soruna ilişkin üç temel bileşene dikkat çeker. Birincisi, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki gelir farkıdır. İkincisi merkezi yönetimlerin kır-kent alanlarına yönelik yaklaşımlarıyla ilgilidir. Kıra karşı olumsuz bir yaklaşım sergilenmesi, kırsal alandaki altyapı çalışmalarına daha az bütçe aktarılması gibi örnekler bu kapsamdadır. Son olarak, hükümetlerin çiftçileri yeterince desteklememesi, alım garantisi vermemesi veya gerekli pazarlama imkânlarının yokluğu neticesinde ürünlerin düşük fiyata piyasaya satılmak zorunda kalmasının yarattığı gelir kaybı kırsal yoksulluğun ortaya çıkmasında etkilidir (Gregory C. Chow,2006: 8-9).

Tarımsal ekonomik faaliyetlerin baskınlığı anlamında kent yoksulluğundan farklılaşan kırsal yoksulluk biçimlerinde zirai alandaki

eksik istihdam, küçük/yetersiz toprak sahipliği, küçük üreticilik, topraksız köylülük ve sürekli/geçici tarım işçiliği yaygındır (Dumanlı, 1996: 12; Şenses, 2003: 135). Mesleki anlamda vasıfsızlık, tarım-dışı alanlarda çalışma deneyimi eksikliği ve düşük statülü işçi niteliği baskındır (Öztürk, 2008:613). Tarım ve hayvancılığın aile ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak oluşu, miras yoluyla toprağın bölünmesi gibi nedenlerle pazar için üretime imkan vermeyen küçük arazi sahipliği, sulu tarım imkânının olmaması veya verimsiz toprak vb. durumlar da en az mülkiyetsizlik kadar kırsal yoksulluğun ortaya çıkmasında etkilidir (Aydın, 2001: 17). Siyasi istikrarsızlık, iç çatışmalar, feodal toprak rejiminin yarattığı dengesizlik, bürokratik yozlaşma, fiyat istikrarsızlığı gibi nedenler de yapısal sorunlar üreterek kırsal yoksulluğun kalıcılılaşmasına hizmet etmektedir. Çözüm odaklı uygun sosyo-ekonomik politikaların ve desteklerin geliştirilmemesi topraksız köylüler ve küçük meta üreticilerinin yoksulluk riski karşısında savunmasız kalmasına yol açmaktadır (Öztürk, 2008: 615-616).

Kırsal yoksulluğun özellikle sonuçları bakımından kentsel yoksulluktan ayrıldığı düşüncesinde olan Tekeli (2000) başta nitelikli eğitim, konut, sağlık, sosyal ve kültürel imkânlar olmak üzere teknolojik araçlara erişim gibi pek çok alanda ortaya çıkan yoksunluğun kırsal nüfus açısından yarattığı dezavantajlı konuma işaret eder (Tekeli, 2000: 145). Kırsal alanda yaşamını sürdüren yoksulların yoksullukla baş etme stratejileri ve sahip oldukları seçenek/çeşitlilik açısından da kentten farklılaşmaları söz konusudur. Zira işgücü ihtiyacı ve fırsatları sunan büyük kentler başta olmak üzere 'göç', kırdaki yoksulların sorunları karşısında başvurdukları en bilindik ve etkili seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır (Kartal ve Demirhan, 2011: 571; Öztürk, 2008: 613; Gökdayı, 2003: 29-30). Kırsal yoksulluk bu yönüyle hem kentlerde göçmen nüfusun artışı, hem de kırsaldaki yoksulluğun kente taşınması şeklinde ikili sonuç üretmektedir.

Kırsal yoksulluk hem dünya genelinde, hem de ülkemizde yaygın sorunların başında yer almaktadır. Mülkiyetsizler ve küçük arazilerde yapılan küçük aile işletmeciliği/üreticiliğinden oluşan kırsal yoksulluk riski altındaki gruplar; doğal kaynaklara olduğu kadar emeğin verimliliğini artırmalarını sağlayacak kredilere, kamusal hizmetlere, teknolojilere ve piyasalara erişimde önemli sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Uluslararası pek çok rapor yoksulların yaklaşık dörtte üçünün kırsal alanlarda yaşadığı tahminine yer vermektedir. Bu yoksul nüfus içinde büyük çoğunluk ise çocuk ve gençlerden oluşmaktadır. Aşırı yoksulluk içinde yaşayanların yaklaşık üçte ikisi "tarımdan geçimini sağlayanlar" grubunda yer almaktadır (Alkire, Sabina, 2014: 1). Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (MPI) (2014) raporuna göre, 105 ülkede yaşayan 4 milyar insandan 1.433 milyarı yoksulluk içinde yaşamaktadır ve bunun % 84'ünü kırsalda yaşayan nüfus oluşturmaktadır. Kırsal Kalkınma İçin Küresel Bağış Platformu (GDPRD) (2005) raporu da gelişmekte olan ülkelerin kırsal bölgelerinde yaşayan nüfusun yaklaşık dörtte üçünün yoksulluk içinde olduğunu ortaya

koymaktadır. Yakın tarihli Dünya Bankası (2016) raporu, dünya genelinde 2.1 milyar yoksul insan bulunduğunu, bu nüfus içinde 767 milyon insanın aşırı yoksulluk içinde yaşamlarını sürdürdüğünü ve bu nüfusun da yaklaşık dörtte üçünün kırsal alanlarda tarıma bağımlı şekilde yaşamlarını sürdürmekte olduğunu ortaya koymaktadır (World Bank, 2016). Buna karşın kırsal yoksulluğu azaltmaya yönelik kritik işleve sahip kırsal kalkınma yardımlarında da son 40 yılda önemli düşüşler gözlenmektedir. Nitekim Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu'nun (IFAD) 2001 yılı raporuna göre, 1980'lerin sonlarında tarıma giden resmi kalkınma yardımlarının oranı %20 iken, 2000'li yıllarda bu oran %12'lere düşmüştür. Neo-liberal politikaların yaygınlaşmasıyla da bağlantılı olarak birçok ülkede devletin tarımsal kalkınmaya verdiği destek ve üreticiye verdiği sübvansiyonlarda ciddi azalışlar söz konusudur (İFAD, 2001: 16). Anríquez-Stamoulis (2007) ve Winters'in (2007) IFAD'ın 2006 kırsal yoksulluk verilerine göre yaptıkları analiz, kırsal alanlarda yaşayan 1.2 milyar insandan 800 milyondan fazlasının günlük 1 dolar altında yaşamını sürdürmek zorunda olan aşırı yoksul nüfustan oluştuğunu ortaya koymuştur. Bu nüfusun da yarısından fazlası, yeterli düzeyde ücret kazanamadıkları için mutlak yoksulluk içinde yaşamlarını sürdürmektedir (Anríquez and Kostas Stamoulis, 2007: 6).

Çok uluslu şirketlerin tarımda yatırımlarını artırması sonucunda fiyatları belirleme ve manipüle etme gücüne sahip olmaları da yoksulluğun küresel görünümünde bir diğer önemli etkidir. Gıda fiyatlarındaki ani ve hızlı yükseliş kırsal yoksulların sayısında önemli artışa neden olurken, yaşam standartlarını da önemli ölçüde aşağı çekmiştir. Nitekim İFAD'ın (2011) verilerine bakıldığında, 2006 ve 2008 yılları arasında, uluslararası gıda fiyatlarının iki katına çıkması sonucu dünyanın kırsal ve kentsel alanlarında 100 milyon kişi daha yoksul kitlesine eklenmiştir (İFAD, 2011: 14). İFAD (2011, 2016) ve FAO (2014, 2016) gibi uluslararası kurumların kırsal yoksulluk raporları açlık ve gıda güvenliği problemlerinin iç içe geçmiş sorunlar olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Dünyada yoksulların %75'inden fazlası kırsal bölgelerde yoksulluk ve gıda güvencesinden mahrum bir şekilde yaşamaktadır. Düşük ve orta gelirli ülkelerdeki istihdamın %38'inden fazlası tarım ve diğer kırsal geçim kaynakları üzerinde sağlanmaktadır. Bu yüzden az gelişmiş ülkelerde tarım sektörü kırsal alanda yaşayan aileler için hayati bir geçim kaynağı niteliğine sahiptir. Tarım alanındaki büyüme (özellikle yoksul ülkelerde) kırsal büyüme ve yoksulluğun azaltılmasında önemli role sahip olmakla birlikte, sadece tarıma yatırım yapılması kırsal yoksulluğu azaltmada yeterli bir çözüm sunamamaktadır. Kırsal yoksulluğun azaltılmasında tarımsal gelişme, kırsal kalkınma ve yapısal dönüşüm programları büyük öneme sahiptir. Yoksul kesimlerin sorunlarına odaklanan hizmetlerin sunulması ve çeşitliliği yanında verilecek desteklerin yeterliliği yaşamsal role sahiptir. Merkezi, güçlü, kaynak yaratıcı ve yönlendirici konumuyla devletin süreç

içindeki sorumluluğuna dikkat çekilir (İFAD, 2011: 15; FAO, 2016: 8 ve 24; FAO, 2014; İFAD, 2016: 23-24).

Az gelişmiş ülkelerde yoksulların önemli bir bölümü, kırsal alanlarda yaşamaktadır. Yoksulluğun yoğun olarak yaşandığı ülkelerde işgücünün üçte ikisinden fazlası tarım kaynakları üzerinde gelir elde etmektedir. Kırsal alanlarda yaşamını sürdüren yoksulların bir kısmı tarım dışı alanlarda gelire sahip olsalar da çoğunlukla bu yetersizdir ve tarım hala kırsal yoksullar için önemli bir gelir kaynağıdır (Lipton, 2006: 61). Doğu ve Güney Afrika'da nüfusun %73'ünü oluşturan 260 milyon insan kırsal bölgede yaşamakla birlikte, yarısından fazlası aşırı yoksulluk içinde varlığını sürdürmektedir (IFAD, 2001:18-19). IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların gözetimi altında yapılan çalışmalar geliştirmekte olan 110 ülkeyi baz alarak kırsal yoksulluk oranının %80'in üzerinde olduğunu ortaya koymaktadır. Kendi ulusal yoksulluk düzeyinin altında gelir ve tüketime sahip kırsal nüfusun oranı Asya ülkelerinde %46 (Hindistan ve Çin dışarıda kalmak üzere), sahra-altı Afrika'da %60, Latin Amerika'da %61, Ortadoğu'da ise %26'dır (Göktürk, 2002: 225). Küresel kuruluşların yoksulluk sorununun çözümü için çok sayıda girişimine rağmen yine de kırsal yoksulluk oranında artış eğilimi devam etmiştir (Aşçı ve Demiryürek, 2008: 74).

Türkiye'de Kırsal Yoksulluk-Mevsimlik Göç İlişkisi ve Mevsimlik Tarım İşçileri

Türkiye 1980 sonrası 24 Ocak kararları ve Özal dönemi (Batı'daki radikal küreselci-piyasacı reformist uygulamalardan esinlenen adlandırılmayla "Özalizm") reformları ile hızlı bir kapitalistleşme ve liberalleşme ivmesi içine girmiş, tarıma yönelik politikaları da içine alan değişimler sürecin sonunda dünyadaki eğilime benzer şekilde eşitsizliğin arttığı ve sınıflar arası gelir dağılımının daha da kötüleştiği bir tablo ortaya çıkarmıştır. Söz konusu dönem ve sonrasında gerek dünya düzeyinde sarsıcı sonuçlar üreten küresel ekonomik krizlerin ortaya çıkışı, gerekse ülke içinde 1990'ların ortası ve 2000'lerin başında yaşanan ekonomik krizler yoksulluk konusunun daha derinden hissedilmesine yol açmıştır. Ekonomik kaynak yetersizliği, enflasyon, dış ödemeler açığı, devalüasyon, kemer sıkma gibi kamunun boğuştuğu ekonomik krizler bir yandan işten çıkarma ve işsiz sayısını artırırken, diğer yandan mutlak yoksulluk-açlık riski altındaki insanların kronik işsizlik koşullarında düşük ücretli ve güvencesiz enformel iş piyasasına yığılarak hayatta kalma ve yoksullukla baş etmeye çalıştığı farklı göç biçimlerine neden olmuştur. Sanayi ve hizmet sektörleri karşısında payı yıldan yıla önemli azalışlar göstermesine karşın tarım Türkiye'de önemli bir istihdam alanı olmaya devam etmiştir. Son dönemlerde tarımda çalışanların sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Nitekim TÜİK'in (2011) verilerine göre, istihdam hayatına katılan yaklaşık 25 milyon kişinin 6,3 milyonu tarımsal faaliyetlerde bulunmaktadır ve bunların yarısı da mevsimlik tarım işçisi olarak

çalışmaktadır. TÜİK'in son verilerine göre de tarımın istihdamdaki payı önemini korumaktadır. 2017 verilerine göre, nüfusun % 48'i istihdam hayatına katılmış olup bunların %20,7'si (5 milyon 967 bin kişi) tarım alanında çalışmaktadır. Sonuç olarak günümüz Türkiye'sinde kırsal nüfus çoğu ücretsiz aile işçisi statüsünde olmak üzere istihdam ve işsizlik rakamlarının pozitif görünüm arz etmesini sağlayan düşük gelirli ve yoksulluk sınırında yaşayan milyonlarca insanı içine almaktadır. Dünya Kalkınma Göstergelerine (WDI) göre Türkiye'de kentsel nüfus içerisinde yoksul bireylerin payı 2002'de % 21,9 iken, 2009'da ise bu oran % 8,9'a kadar düşmüştür. Ancak kırsal yoksulluk, kentsel yoksulluğun tersine 2006'dan itibaren yüksek kalmıştır. 2002'de kırsal nüfus içerisinde yoksulların payı % 34,5 iken, 2009'da bu pay % 38,7'e yükselmiştir. 2012 yılında ise kentsel yoksulluk oranı % 8-9 arasında değişirken, kırsal yoksulluk oranı ise % 35-36 arasında değişmektedir.¹ TÜİK'in 2012 yılındaki verilerine göre Türkiye kırsalında yaşayan nüfusun yaklaşık 8,5 milyonu yoksul olup son yıllarda gıda ve gıda dışı yoksulluk göstergelerinde de dikkate değer bir iyileşme sağlanamamıştır (Ören, vd., 2012: 86, Özen ve Özdemir, 2012: 2-3, UNDP, 2011: 128).

Yine dünyadaki gelişime paralel küresel bir üretim ve arz piyasasının kendini kabul ettirşi Türkiye'de de tarımın piyasalaşmasının önünü açmış, eski dönemin sosyal devlet uygulamalarının parçası sübvansiyonların ortadan kaldırılması/azaltılması gibi uygulamalar da bu destekten yoksun kesimlerin geçimlerini/refahını önemli ölçüde zora sokmuştur. Zira Türkiye'de uygulanan tarım politikalarının ve çiftçilere verilen desteklerin yetersizliği ile kırsal yoksullaşması arasında dolaysız bir ilişki söz konusudur (Ören vd., 2012: 88). Tarım ve gıda sektöründe yeniden yapılanma sürecine girilmesi ve piyasacı/kapitalist etkilerin tarım üzerindeki hakimiyetinin artması sonucunda küçük üreticiliğin tarımdan kopma süreci hızlanmış (Yenal, 2001: 38-39; Aydın, 2001: 13; Öztürk, 2014: 80-81; Ulakan, 2013: 57; Teoman ve Tartıcı, 2012: 170; Karpat, 2003: 127) ve ücretli çalışan işçi sayısında önemli bir artış yaşanmıştır (Aydın, 2001: 13; Yıldırım, 2016: 85-86; Sönmez, 2001: 71-72). Böylece devlet-köylü ilişkisi etkisini yitirmeye başlayarak, sermaye-köylü ilişkisi kurulmaya başlanmıştır (Kurt, 2003: 76-77; 81-89). Yalnızca sermaye sınıfının değil toprak sahiplerinin de kâhyalar ve araçlar yoluyla küçük üreticiler ve mevsimlik ücretli işçiler üzerinde hâkimiyet sağlamada önemli avantajlar elde etmesi söz konusudur (Akşit, 1988: 188).

¹ Türkiye'de TÜİK'in 2009 verilerine baktığımızda; açlık sınırı altında yaşayan 339 bin kişinin % 91'i kırsal kesimde yaşarken sadece %9'unun kentsel alanlarda yaşıyor olması da bu görüşü desteklemektedir (Özen ve Özdemir, 2012: 2-3). Bu verilere göre kırsal alanda yoksulluk oranları kentlere kıyasla hızlı bir artış gösterirken, kentlerdeki yoksulluk oranlarında düşüş yaşanmıştır. Bu durumu geçmişte uygulanan kırsal kalkınma politikalarının yoksulluğu azaltmadaki başarısızlığıyla ilişkilendirmek mümkündür (Örne, 2011: 276, Ören, vd, 2012: 323).

Ülkemizde kırsal yoksulluk içinde bulunan, bundan kurtulmak isteyen kitlelerin başvurduğu yolların başında göçün yaygınlığı dikkat çekmektedir. Göçmen işgücü niteliği kapsamında da gelenekselleşmiş çalışma biçimleri olarak mevsimlik çalışma ve mevsimlik/gezici tarım işçiliği öne çıkmaktadır. Bu noktada araştırma konumuzu oluşturan mevsimlik tarım işçiliğinin mahiyetine kısaca göz atmak yararlı olacaktır. Bir hizmete bağlı olarak herhangi bir işte ücret karşılığı çalışan kişiyi ifade eden işçi tanımından hareket edildiğinde tarım işçileri farklı özelliklere sahiptir. Barındırdığı özellikler dolayısıyla hepsini tek bir grupta ele almak mümkün değildir. Tarım işçilerini sürekli, mevsimlik ve gündelikçi tarım işçileri şeklinde üç ayrı grupta ele almak işlevsel bir ayırım ortaya koyar (Kutlu, 2011: 3). Mevsimlik tarım işçiliğinde işin mevsimlik özelliği ve ücretli işçilik boyutu öne çıkmaktadır (Çınar ve Lordoğlu, 2011: 420). Tarımsal üretim sürecinin herhangi bir döneminde yöre dışından gelinerek belli bir ücret karşılığında sözleşmeyle veya sözleşme olmaksızın çalışan işçiler mevsimlik (gezici) tarım işçisi olarak adlandırılmaktadır (Görücü ve Akbiyık, 2010: 192). İşin niteliği gereği, tarımsal işlerin yaygın olduğu bölgelerde ve tarımsal işlerin yoğun olduğu belli dönemlerde geçici olarak istihdam edilen, aile üyeleriyle birlikte tarımsal faaliyette bulunan kişilerden oluşur (Çalgüner, 1943: 36; Kocacık, 1983: 268; Özbekmezci ve Sahil, 2004: 263; Sencer, 1971: 166-167). Türkiye’de, hayatta kalma ve geçinme stratejisi olarak mevsimlik tarım işçiliği yoluyla yoksulluktan kurtulmak ve aile ihtiyaçlarının temine yönelen kesimlerin özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Türkiye tarımı açısından bakıldığında bir tür işçi ordusu biriktirme niteliği ve arz ettiği işçi sayısının çokluğu dolayısıyla Güneydoğu için “Türkiye’nin Çin’i”, Diyarbakır ve Ş.Urfa gibi iller içinse “Güneydoğu’nun Çin’i” şeklinde adlandırmalar yapılmaktadır (DİSK, 2012). Nitekim bu bölgeler küçük meta üreticileri ve ücretli çalışanlar açısından da kırsal yoksulluğun en şiddetli biçimde yaşandığı yerleşimleri içine almaktadır. Türkiye’de kırsal yoksulluğun yaygın olduğu bu bölgelerde tarıma yönelik geliştirilen olumsuz politikalar ve tütün, şekerpancarı gibi küresel düzene uyum amaçlı yasalar kırım çözülüşünü hızlandırmıştır. Ayrıca terör, kalabalık hane nüfusu, yüksek ve kronik işsizlik, düşük yatırım düzeyi, sanayi ve hizmet sektörlerinin yeterli iş imkânını sunmaması, kan davaları vb. gibi bölgesel özellikler yaşanan yerde çalışma ve geçim olanaklarını ciddi ölçüde kısıtlamıştır. Bunlar karşısında başvurulmuş göçmenlik kentlere yerleşen ücretli yedek işçi ordusunu beslerken, bu kesim yerli sermaye için vazgeçilmez ucuz işgücü ordusuna dönüşmüştür. İşçilerin bir bölümü büyük kentlerin merkezlerinde veya ilçelerinde güvencesiz, düşük ücretli ve yüksek riskler barındıran enformel sektörde çalışırken, diğer bir bölümü ise mevsimlik tarım işçiliğine yönelmiştir (Yıldırım, 2016:84-87). Ayrıca kırsal kökenli göç ve göçmen tipi olarak kentsel işgücüne dâhil olma veya orada kalıcı olma imkânı ve/veya arzusu düşük, geçim veya diğer ailesel bağları nedeniyle köken toplumundan, köyünden, toprağından kopamayan

bir mevsimlik işgücü kitlesinin kalıcılaşması durumu söz konusudur (Şen, Arlı, Alican Şen, 2016: 101) Bunun yanında bir dönem Ortadoğu bölgesi ile artan ticari canlılığın yarattığı iş fırsatlarının bölgesel çatışma ve krizler nedeniyle ortadan kalkması da ailelerin mevsimlik tarım işçiliğine yönelmesinin kalıcılaşmasında etkili olmuştur.

Mevsimlik tarım işçileri sosyal güvenceden yoksun bir şekilde, kötü barınma ve çalışma koşullarında düşük ücretle çalışarak varlığını sürdürmektedir. Mevsimlik tarım işçileri arasında örgütsüzlük ön plana çıkmakla birlikte mülkiyet durumları da son derece zayıftır. Benzer şekilde tarımsal ekonomi ve tarımsal faaliyette kalıcılaşan aileler (aile içi ve kuşaklar arası toplumsal-kültürel aktarımın da etkisiyle) çalışan yoksulluğu, ailece çalışma, çocuk işçiliği gibi farklı hak ihlallerini de içeren sorunların maliyetini yüklenmektedir. Eğitim, sosyal güvenlik, düzenli gelir, fırsat eşitliği, temel/yaşamsal ihtiyaçlardan yoksunluk ve yoksulluk özellikleri ile genel refah ve ortalama yaşam standardının çok uzağında bir yaşam sürdürmek zorunda kalan özgün bir kitle karşımıza çıkmaktadır. Mevsimlik (gezici) tarım işçiliği Türkiye’de 3-4 milyona ulaştığı tahmin edilen ve son dönemde ağırlıkla Suriye bölgesinden olmak üzere ülkemize gelen düzensiz göçmenler ve mültecilerin (mülteci ailelerin) de yöneldiği bir çalışma ve göçmen işçilik biçimini içine almaktadır.

Araştırma Bulguları ve Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyolojik Nitelikleri

Bu çalışma kırsal yoksulluk riski altında olan ve bu sorunla baş etmede bir geçinme stratejisi olarak mevsimlik tarım işçiliğine (MTİ) başvuran geniş kesimlerin sosyolojik analizine odaklanmaktadır. Bu amaçla gerçekleştirilen saha çalışmasında nicel ve nitel araştırma yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Araştırma alanı olarak MTİ için önemli bir çekim merkezi özelliğine sahip Ankara-Polatlı ilçesi seçilmiştir. Polatlı’da 82 köy bulunmakta olup bunlardan yaklaşık 40’i MTİ yapılan yerler konumundadır. Mevsimlik işçi çalıştıran bu köyler arasından hem görece işçilerin sayıca fazlalığı, hem de farklı etnik ve sosyo-ekonomik niteliğe sahip işçileri barındırması özelliği dolayısıyla örneklem alanı olarak Yeniköşeler ve Sarıoba köyleri seçilmiştir. Bu iki köyde tarım işçiliği yapılan sürenin tamamını içerecek biçimde çapa ve hasat dönemlerini kapsayan bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. 2013 yılı 19-25 Mayıs (çapa) ve 6-18 Eylül (hasat) tarihleri arasını kapsayan araştırmanın ampirik kısmında Yeniköşeler (179 kişi) ve Sarıoba (131 kişi) köylerinde 15 yaş üzeri toplam 310 kişi ile anket çalışması yapılmıştır. Farklı yaş kategorileri ve cinsiyetleri yansıtmasına özen gösterilerek kadın, çocuk ve erkek tarım işçileri yanında aracı, işveren, muhtar ve yerel halktan oluşan toplam 47 kişi ile yarı-yapılandırılmış soru formu aracılığıyla da derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Görüşülenlerin Sosyo-Demografik ve Göçmen Nitelikleri

Erkekler örneklem grubunun yaklaşık üçte ikisini (%66,5) oluştururken, kadınlar yaklaşık üçte birini (%33,5) temsil etmektedir. Bu noktada araştırma sırasında karşılaşılan bir güçlüğü de dikkat çekmek yararlı olacaktır. Geleneksel/ataerkil yapının güçlü olduğu bir kültürde kız çocukları, kız kardeşleri veya eşleri ile görüşme yapılmasına karşı olumsuz tutum sergileyen erkeklerin varlığı kadınlarla yapılan görüşmeleri güçleştirmiştir. Diğer yandan işçilerin sabah saat beşte tarlaya gitme ve akşam yedi sonrasında çadırlara dönme şeklinde cereyan eden çalışma döngüsü içinde ev içi geleneksel rollerini çadır ortamında da sürdürmeleri (yemek, bulaşık, çocuk bakımı vb.) kadınlarla uygun görüşme zamanı bulunmasını güçleştirmiştir.

Yaş özellikleri açısından bakıldığında örneklem grubunun yaklaşık %41 gibi önemli bir bölümünü 20 yaş altındaki işçiler oluşturmaktadır. 15-18 yaş aralığındaki yığılma dikkat çekicidir. Örneklem grubunun yaklaşık üçte birini oluşturan bu yaş kategorisi (15 yaş altındakilerin görüşmelerde dışarıda bırakılması tercihimiz de hesaba katıldığında) daha düşük yaşları da içine alan çocuk, ergen ve genç kesimin yüksekliğini ortaya koymaktadır. Bu durum MTİ'nin önemli bir boyutu olarak "çocuk işçiliği"nin yoğunluğunu göz önüne sermektedir. MTİ yapan hanelerin ağırlıklı kalabalık ve çok çocuklu aile yapısına sahip olması çocukların ve gençlerin de emeğinden yararlanılması ve gelir elde edilmesi yoluna başvurulmasının önünü açmaktadır. Nitekim görüşmeler ve alan gözlemlerinden hareketle çocuk işçiliği kapsamında hasat döneminde 7 yaşına, çapa döneminde ise 12 yaşına kadar inebilen çalışma yaşından söz etmek mümkündür. Örneklem dâhilinde öne çıkan bir diğer yaş kategorisi ise 21-30 yaş aralığındaki genç yetişkinlerden oluşmaktadır. Görüşülen her dört kişiden biri (%24,5) bu kategoride yer almaktadır. Üst yaşlara gidildikçe ise belirgin bir azalma söz konusudur. Nitekim 50 yaş ve üzeri örneklem grubunun sadece % 5,5'ini temsil etmektedir.

Eğitim özellikleri açısından bakıldığında örneklem grubunda yer alan yaklaşık her dört kişiden biri (%22,6) hiç okuma-yazma bilmemektedir. Bu durum cinsiyet ile ilişkilendirildiğinde erkeklerin yaklaşık %6'sı okuma-yazma bilmez iken, kadınlarda bu oran yaklaşık üç katına (%16,8) çıkmaktadır. Görüşme gerçekleştirilenlerin neredeyse yarısı da (%47,7'lik kesimi) ilkokul ve ortaokul mezunu olduklarını belirtmişlerdir. Lise mezunu oranı beşte bir (%20) düzeyindedir ve önemli kısmı yeni kuşak bireylerden oluşmaktadır. Görüşülenler arasında en düşük orana sahip grubu (%2,6'sı) yüksekokul-üniversite mezunları oluşturmaktadır. Bu grupla yapılan derinlemesine görüşmelerde MTİ olarak çalışmalarının temelinde işsizlik ve ailelerine ekonomik katkı sağlama arzusunun yattığı dile getirilmiştir.

Örneklem grubunun önemli bölümü Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki illerde doğan kişilerden oluşmaktadır. Görüşülen tarım işçilerini doğdukları illere göre ele aldığımızda, örneklem grubunun

yarısını aşan bir orana sahip ağırlığıyla (%51,6) Şanlıurfa doğumlu kişiler ilk sırada yer almaktadır. Bir diğer büyük grup ise üçte bire yaklaşan oranıyla (%31,0) Diyarbakır ili doğumlulardan meydana gelmektedir. Toplamı dikkate alındığında örneklem grubunun yaklaşık %83 gibi çok büyük bir oranının Ş.Urfa ve Diyarbakır doğumlulardan oluşması gibi çarpıcı bir sonuçla karşılaşılır. Bu iki ili çok daha küçük oranlara sahip iller olarak sırasıyla Hatay (%4,5), Mardin (%4,2), Adana (%3,9), Şırnak (%2,6) ve Siirt (%2,3) takip etmektedir. Bölge bazında bakıldığında ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi doğumlular (Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Siirt) örneklem grubun %89'unu meydana getirmektedir.

Medeni durum açısından örneklem grubu yarısı (%50,6'sı) evli ve yarısı bekâr (%49,4'ü) kişilerden oluşmaktadır. Görüşülenlerin neredeyse tamamının (%94,9'u) tek eşi bulunurken, yaklaşık %5 oranında iki eşliliğe rastlanmaktadır. Evli olanların yarısına yakını (%44) eşi ile akrabalık ilişkisi olduğunu söylerken, geri kalan büyük bir grup ise eşi ile herhangi bir akrabalık ilişkisinin bulunmadığını dile getirmiştir. Eşleri ile arasındaki nikâh türüne baktığımızda görüşülenlerin neredeyse tamamına yakınının (%94'ü) hem resmi nikâh hem de dini nikâh ile evlendikleri görülmektedir.

Görüşülenlerin kardeş sayıları açısından bir hesaplama yapıldığında ilk sırada üçte biri aşan orana sahip (%38,4) 8-10 kardeş kategorisindekilerin varlığı kalabalık (çok çocuklu) aile yapısını ortaya koymaktadır. Nitekim hemen ardından %34,5 ile 5-7 kişi arasında kardeşi bulunanlar gelmektedir. Bir başka hesaplamayla örneklem grubunun neredeyse tamamına yakını (%93,9'u) 5 ve üzeri çocuklu ailelerin mensubudurlar. Katılımcıların kardeş sayısının yanında anne ve babalarını da dâhil ettiğimizde, yine tamamına yakınının (yaklaşık olarak % 94'ü) 7 ve üzeri kişiden oluşan hane özelliğine sahip olduğu görülür.

Doğum yeri türü açısından en büyük grup üçte ikiye yaklaşan oranıyla (%61,3) ilçe merkezi doğumlulardan oluşmaktadır. İkinci sırada %21,3'lük oranla şehir merkezi doğumlular takip etmektedir. Üçüncü grupta ise %17'lik oranıyla köy doğumular yer almaktadır. İlçe ve şehir merkezi doğumluları kentsel ya da kır dışı diyebileceğimiz alanlarda doğmuş kişiler olarak tasnif ettiğimizde örneklem grupta bu kategoriye dâhil olanların yaklaşık %83 gibi ciddi bir orana karşılık geldiği görülür. Ancak bu duruma yakından bakıldığında yaşanan yerlerin kır-kent arası veya karışımı yerleşim nitelikleri ya da kentsel alanların göçmen yoğun kenar mahalleleri olduğu gerçeğiyle karşılaşılır. Köy hayatının uzantısı sayılabilecek özellikler gösteren hayvancılık faaliyeti ve ahırların bulunduğu Silvan, Hazro, Ergani, Çınar, Viranşehir, Siverek, Erüh gibi ilçeler buna örnektir ve bu yerleşimlerde ağırlıkla kendi ihtiyaçları (az örnekte gelir amaçlı) için üretim gerçekleştirilmektedir. Adana ve Hatay ilçeleri yarı-sanayileşmiş, yoğun tarımsal üretimin yapıldığı kalabalık nüfuslu ilçelerde seracılık, tarla-bağ işlerinde yoğunlaşma göze çarpar. Şu anda yaşadıkları yerin türü açısından değerlendirme yapıldığında ise en büyük

oran (%66) ilçe merkezinde yaşayanlara aittir. Bunu %24'lük oranıyla şehir merkezi takip etmektedir. Üçüncü grupta ise %10'lük oranıyla köyde yaşamaya devam edenler oluşturmaktadır. İlçe ve şehir merkezini birlikte hesaba kattığımızda %90 gibi çok büyük bir oranının şu anda kentsel alan olarak kabul edilen ya da kır dışı diyebileceğimiz alanlarda yaşamlarını sürdürmeleri dikkat çekmektedir. Benzer bir sonuç Kaya (2009) ve Tesev'in (2008) yaptıkları çalışmalarda da ortaya konmuştur. Hayata Destek Derneği'nin (2014) MTİ yapan 168 hane üyesi ile yaptığı saha çalışması bu hane üyelerinin %80'inin şehir merkezlerinde yaşadıkları tespitine yer vermektedir. Buradan hareketle MTİ'nin kırsal nüfus özelliğini büyük oranda kaybederek kentsel nüfus niteliğine evrildiği tespitinde bulunmak mümkündür. Bölgede süren terör ortamının kırsal nüfusun kendilerine en yakın ilçe-kent merkezlerine göçü bunda etkilidir. Göç edilen yeni yerlerde tutunmak amacıyla da tek uzmanlaştıkları alan olan tarımda çalışmaya yoğunlaşarak MTİ niteliği sürdürülmüştür. Kalkınma Merkezi Derneği'nin (2010) raporunda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde zorunlu göç sonucunda bölgenin ilçelerine ve kent merkezlerine göç edenlerin %29'unun MTİ'de çalışmaya başladığı bilgisine yer verilmektedir (Kalkınma Merkezi, 2010: 54).

Yukarıdaki durumu daha geniş perspektiften anlamamızı sağlayacak konulardan biri de göç ve göçmenlik durumlarına ilişkindir. Nitekim görüşülen her iki işçiden biri doğdukları yerden başka bir yere göç etmiş kişilerden oluşmaktadır. "Ne zaman göç edildiği"ne ilişkin soruya verilen cevaplara bakıldığında, görüşülen işçiler açısından 1980-1996 yılları arası göçün en yüksek yaşandığı (örneklem grubun yaklaşık %57'si) dönem olmuştur. 2002 yılından günümüze doğru göç eden MTİ içinde ise düzenli bir azalış görülmüştür. Göç etme nedenlerine bakıldığında iş bulmak ilk sıradadır (toplam göç edenlerin üçte ikisi) ve ilişki analizi yapıldığında bunların tamamının şu anda bir ilçe ve kent merkezinde yaşadığı ortaya çıkmaktadır. Özellikle göç edenlerin önemli bir bölümü Mardin, Siirt, Şırnak, Şanlıurfa ve Diyarbakır'ın kırsal bölgelerinden kent merkezlerine doğru göç ederken, küçük bir bölümü ise bu şehirlerden Adana, Hatay (Dört Yol) ve Ankara (Polatlı) gibi yerleşim yerlerine göç etmiştir. Ankara (Polatlı) ilçesine çalışmaya gelenlerin büyük bir bölümü uzun yıllar Polatlı'nın çevre köylerinde çalıştıktan sonra son on yıl içerisinde Polatlı merkezinde kiralık evler tutmaya başlamıştır. Memlekete gidiş-dönüş masraflı olması, memleketlerinde işsizlik ve yoksulluk sorunu ile karşı karşıya kalmaları, sürekli aynı bölgeye çalışma için gitmenin kazandırdığı bilgi, ilişki ve tecrübe sonucunda (aracıların da yönlendirilmesiyle) Polatlı merkezde kalıcı olarak yerleşme zaman içinde artış göstermiştir. Bu yerleşimler Polatlı'nın çevresinde yer alan ve ucuz kiralık evlerin bulunduğu dört mahallede (Şentepe Mahalle, Esentepe Mahalle, Yeni mahalle ve Gülveren mahalle) yoğunlaşmaktadır. İlkbahar ve yaz aylarında tarlada çapa ve hasat işlerinde çalışırken, diğer aylarda ise Polatlı'nın çevre köylerinde soğan ayıklama ve hamallık gibi vasıfsız işlere devam ederek geçimlerini

sürdürmektedir. Bunun yanında seyyar satıcılık, inşaat vb. alanlarda çalışarak göç edilen yerde varlığını sürdürmek ve kalıcılığa çalışan grubun her geçen gün artan sayısı dikkat çekmektedir. Buradan hareketle MTİ'nden kalıcı göçmen yerleşimci-işçi niteliğine doğru dönüşümün hız kazandığı tespitini yapmak mümkündür. Bu dönüşümü destekleyen bir diğer veri de saha çalışmasında görüşülen her dört kişiden yaklaşık üçünün oturdukları evin mülkiyetinin kendilerine ait olduğunu belirtmesinde ortaya çıkmaktadır. Göç eden ailelerin akrabalarının göç kararında kayda değer bir role sahip olmamaları dikkat çekicidir. Akrabalarının yönlendirmesi üzerine ilçe ve şehir merkezine göç ettiklerini belirtenler tüm örneklem grubunun yalnızca %6'sını oluşturmaktadır. Kan davası ve bölgede yaşanan terör olayları da göçün diğer nedenleri arasında yer alır.

Sarıoba köyünde çapa döneminde görüşme yapılan 52 yaşında ve 9 çocuğu bulunan kadın tarım işçisi bu sürece dair şu bilgiyi vermektedir;

“Şanlıurfa Viranşehir doğumluyum. 10 yıldır Polatlıya işsizlikten dolayı yerleştik. Çavuşumuz dedi, ‘Şanlıurfa’ya gitmeyin, gelin size ev tutalım’. Bizde Polatlı merkezde kiralık ev tuttuk, toprak dökülmüş evdir. 250 TL kiraladık. Birçok işçi artık memlekete gitmiyor. Polatlı’da 2000 yakın işçi yaşıyor”.

Yeniköseler köyünde hasat döneminde görüşme yapılan kişilerden biri de 27 yaşındaki Hatay-Dörtyol doğumlu bir kadındır. İlkokulu bitirmiş, akraba evliliği yapmış ve 2 çocuğu bulunmaktadır. Ailesinin göç öyküsünü şu şekilde açıklamaktadır:

“Mevsimlik tarım işçiliğine başlamadan önce ailem memleketlerinde başkaların çobanlığını yapıyorlardı sonra bırakıp Hatay’a, Dörtyol’a göç ettiler, biz 30 yıl önce göç ettik, ailem iş bulmak için Hatay Dörtyol’a göç ettiler. Bu işe başlamamızda amcamız etkili oldu. Amcam elçiydi, onlar da bizi buraya çağırıyordu. Benim ailem Şanlıurfa Viranşehir’den göç ettiler, bizim aracılığımızla bu işe başlayan var. Memleketten akrabalarımızda amcalarımız, dayılarımız, amcaoğulları teyzeler ve halalarımızı çağırdık. Biz çağırdık sonuçta onların Viranşehir köyünde yapacakları bir şey yoktu.”

Diyarbakır (Hazro) doğumlu, okuma-yazması olmayan, akraba evliliği yapan ve 4 çocuğu bulunan 41 yaşındaki erkek görüşmeci ise yaşanan yerin imkânsızlıkları ve işsizlik nedeniyle göç etme durumunu şu şekilde açıklamaktadır:

“Köyde hayvancılık ve tarım yapıyorduk. Benim ve ailemin arazisi yoktu. O zaman ben hayvancılık yapıyordum. 1987 yılında Hatay Dörtyol’a göç ettik 27 yıldır göç ettik, o zaman köyde durumlar iyi değildi, bizde durumumuz iyi değildi iş yoktu biz de göç ettik, bizden önce köylülerimiz Hatay Dörtyol’a göç ettiler. Bizde ne yapalım dedik hadi bizde göç edelim dedik, kimse bizi Dörtyol’a gelin demedi.”

Mevsimlik İşgücünün Ekonomik ve Göçmen İşçi Nitelikleri

Hasat ve çapa dönemlerinde Yeniköseler ve Sarıoba köylerine birçok ilden mevsimlik işçi gelmektedir. Hasat döneminde her iki köye çalışmaya gelenleri üç farklı grupta ele almak mümkündür. Birinci gruptakiler; çalışacakları köylere gelmeden önce farklı illerde, farklı ürünlerde ve farklı zamanlarda MTİ olarak çalıştıktan sonra Yeniköseler veya Sarıoba

köylerine gelmektedir. Saha çalışması verilerine göre görüşülenlerin üçte biri (%33) hasat dönemine çalışma alanına gelmeden önce başka bir bölgede MTİ olarak çalışmıştır. Üçte ikisinin (%67) yer aldığı diğer grup ise memleketlerinden doğrudan çalışma alanına gelen kişilerden oluşur. Diyarbakır ve Şanlıurfa il merkezi, ilçe ve köylerinden gelenlerin büyük çoğunluğu bu grupta belirgin bir ağırlığa sahiptir. Son bir grup olarak da büyük bir bölümü uzun yıllar önce MTİ'ne katılmış, ardından çalışmak için geldikleri bu yerlere en yakın kentsel alan olan Polatlı merkezinde kiralık evler tutarak artık buranın kalıcı sakinleri haline gelmiş kişilerden oluşmaktadır.

Görüşülenlerin mesleki niteliklerine bakıldığında her dört kişiden üçü (%75) herhangi bir mesleğe sahip olmadığını belirtmiştir. Geriye kalan dörtte birlik kesim MTİ dışında başka bir işte çalışanlardan oluşmaktadır. Bunların da büyük bölümü vasıfsız-güvencesiz enformel sektördeki işlerdir. MTİ dışı çalışma imkânı bulanların çalıştığı işkolu olarak üçte ikisinden fazlasının (%65) yer aldığı inşaat-nakliye işleri dikkat çekmektedir. Diğer çalışma alanları olarak ise sırasıyla azalan oranlarda %13'ü küçük esnaf (market, lokanta, çay ocağı işletmecisi vb.), %11'i devlet ve özel sektörde alt düzey uzmanlık gerektiren işlerde, %10 devlet memuru, %8'i sürekli tarım işçisi (seracılık, sulama vb.) olarak çalışmakta, %4'ü ise vasıfsız hizmet sektörü işlerde çalışmaktadır.

MTİ'nin büyük bölümünün ne kendi arazilerinde tarımsal üretim ne de hayvancılık yoluyla ek gelir imkânı olmayan kişilerden oluştuğu görülmektedir. Hasat-çapa dönemlerinde çalışılarak elde edilen kazançla tüm temel ihtiyaçların karşılanması örneklem grubunda yaygındır. MTİ'nin önemli bir bölümü (%68) köyde ailelerine ait arazilerinin bulunmadığını ifade ederken, yaklaşık üçte birlik bir bölümünün (%32) köyde aile arazileri mevcuttur. Bu durum söz konusu kitle için mülkiyetsizlik ve buna bağlı "tarım yoluyla geçin(eme)me" sorununu açıkça ortaya koymaktadır. Görüşülenlerin ifadelerinde bu sorunun kaynağı olarak ağalık ve aşiret sistemine dayalı geleneksel yapı ve ilişkilerin yarattığı sömürü ve baskı durumuna doğrudan veya dolaylı olarak göndermeler yapılmıştır. Buna ait bir örnekte, Yeniköseler köyünde hasat döneminde görüşülen Şanlıurfa (Siverek) doğumlu, bekâr ve 14 kardeşi olan 22 yaşındaki erkek tarım işçisi şu bilgileri vermektedir:

"Siverek ilçesinin Kısıksu köyünde hem çiftçilik hem de hayvancılık yapıyorduk. Köyde daha çok çiftçilik yapıyorduk. Ailemin tarlası yoktur. Orada tarımcılığı daha çok tarla kiralayarak pamuk, buğday, arpa, karpuz ekiyorduk. En çok pamuk ekiyorduk, köylü kendi ağanın pamuğunu topluyordu. Topladığımız pamukların bütün toprağı ağanın elindedir. O köyde köylünün hiç toprağı yok, orada bütün topraklar ağanındır. Yazın köylü ağanın toprağını toplurlar, kışında köyde otururlar muhabbet ederler. Hayvancılığı genelde tüketim amaçlı yapıyorduk daha çok koyun yetiştiriyorduk."

Geleneksel ekonomi temelinde toprağa bağımlılığını sürdüren kişilerin sayısı azalıp kentlerin cazibesi arttıkça yeni kuşaklarda görülen bir durum olarak toprağa dayalı ekonomik faaliyetler de azalmaktadır. Toprak

mülkiyetine sahip olmak bireyin gündelik yaşamında ve ileriye dönük planlamalarında önemli bir rol oynamaktadır. Her yıl çalışma bölgesine gelip kendi ifadeleriyle “rezillik içinde yaşamaları”ndan duydukları hoşnutsuzluk sıklıkla dile getirilir. MTİ dışında yapılan bu işlerin güvencesiz niteliği, enformel sektörün düşük ve düzensiz (neredeyse tamamı erkeklerden oluşan) çalışma ilişkileri içinde ailelerine kayda değer bir ekonomik katkı sağlayamamakta ve kendileri için tasarruf etme imkânları da bulamamaktadırlar.

Ailelerin önemli bir bölümü için MTİ yapısal koşullar ve çaresizlik nedeniyle mecburen dâhil olunan, alternatifi yokluğu karşısında önceki nesillerden devralınan (“bilinen bir yol”) ve başvuru geleneksel çalışma biçimine karşılık gelmektedir. Yapılan iş ve elde edilen gelirin yoksulluk riskinden uzaklaşmaya yetmemesi ve mevsimlik (tarım) işçilikte kalıcılaşma sonraki kuşaklar üzerinden yoksulluğun yeniden üretilmesine zemin hazırlamaktadır. Aile üyelerinin topluca katıldığı bir çalışma biçimi olarak, MTİ dolayısıyla, çocukların çok erken yaşlardan itibaren “aile gelirine katkı” ve çalışma okul başarılarında ciddi düşüş yanında okul motivasyonlarını kaybetme riskini içerir. Şanlıurfa (Viranşehir) doğumlu olup işsizlikten ve çavuşlarının tavsiyesiyle Polatlı’ya yerleşen, 2003 yılında Polatlı merkezde tuttıkları kiralık evde yaşamlarını sürdüren, Son 10 yıldır da Sarıoba Köyü’nde mevsimlik olarak çalışan 9 çocuk sahibi 52 yaşındaki kadın görüşmeci çalışma mecburiyetinden dolayı çocuklarının okullarından geri kalmaları durumunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Dokuz tane çocuğum var. 3 tane çocuğum başka işlerde çalışıyor. Şimdi 6 tane çocuğum burada çalışıyor. Onlardan sadece 1 kız çocuğum okuyor. Onu çapaya getirdik. Bu ay (Mayıs ayı) Polatlı’dan öğretmenler geldiler çocukların kayıtları için çocukların isimlerini aldılar. Eylül ayında çadır okul için. Nisan ve Mayıs ayında çadır okul açılmıyor. Kızımı buraya getirmek için öğretmeninden izin aldım. Bana götürme kızın çalışkandır dedi. Bende dedim durumuz kötüdür. Mecburuz o da bir şey diyemedi. Zaten biz buraya geliyoruz kızım okulda kalsa bakacak kimse yok. Yatılı okula göndermem çünkü kızdır, başına bir şey gelir. Şimdi çadır okul açılıydı kızımı okula gönderirdim. Bende istemem okulundan geri kalsın ama imkânımız yok.”

Öğrencilik dönemi ve çocuk yaşlarda “işçileşme” deneyimi yoksulluğun yeniden üretiminde kritik bir evreyi temsil eder. Daha ileri akademik basamaklar, eğitim yoluyla uzmanlaşma ve meslek edinme, iyi iş ve gelir elde etme açısından akranlarıyla kıyaslandığında ciddi fırsat eşitsizliği söz konusudur.

Sonuç

21. yüzyılda yoksulluk dünyanın yaygın ve temel sorunlarından biridir. Son dönemlerde kentsel yoksulluk oranlarında görece sağlanan iyileşmelere karşın kırsal yoksulluk oranları yüksek düzeyini ve azalmaya karşı dirençli yapısını korumaktadır. Küresel eğilimlere paralel Türkiye’de de kırsal yoksulluk görünümü çok yaygındır. Piyasa ve sermaye öncelikli kapitalist hükümet politikaları rekabet, kazanç ve karlılık arayışı içinde

kırsal eksenli politikalara odaklanmada güçlük çekmektedir. Daha doğru ifadeyle piyasacı çözümlerin bu alan için de geçerli olması düşüncesinden hareket etmektedirler. Ancak son dönem küreselleşme tartışmalarındaki değerlendirmeler, başta büyük Batılı devlet politikalarında açıkça gözlenen korumacı eğilimler, gelir adaletsizliği ve refah dağılımındaki eşitsizliklerin yol açabildiği çok sorunlar vb. kırsal alanda çok daha yoğun gözlemlendiği üzere halledilemeyen yoksunluk ve yoksulluk hallerinin toplumsal ayrışma ve kutuplaşmanın kaynağına dönüşebildiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Vatandaşları için belli hayat standardı ve demokratik ortamı sağlamaktan eğitim ve sağlığa erişim, fırsat eşitliğine kadar pek çok konu yakın gelecekte etkisini daha da artıracak yakıcı gündemler olarak devletin/kamunun sorumluluğunu ima eden içeriğe sahiptir.

Piyasacı düzenlemeler ve piyasa dalgalanmaları/krizleri karşısında savunmasız ve örgütsüz kalan küçük üreticiler, topraksız/mülkiyetsiz geniş kitleler ve yoksulluktan kurtulmak için farklı yaşam stratejilerini hayata geçiren gruplar özel önem kazanmaktadır. Sürekli veya geçici/mevsimlik göçmen kimliği var olunan her yerde farklı yoksunluk biçimlerini kapsar, dezavantajlı grup kimliğini güçlendirir. Gelir, barınma, çalışma koşulları, yaşam standardı, kendini gerçekleştirme, saygınlık vb. kompleks olumsuzluk setlerinin bir arada ve aşırı biçimleriyle yaşanmasına neden olur. Ancak kırsal yoksulluk örneğinde olduğu gibi çözülemeyen sorunlar, etkisiz politikalar veya bizzat kendi soruna kaynaklık eden politikalar bu kez kentsel yoksulluk örneğinde olduğu gibi görünürlüğünü artırır, farklı bir kategoride sorunsallaştırılır. Enformel-güvencesiz işlere sıkışmışlık ve gelip geçici görülen işlerin asıl iş haline gelmesi göçmen işçilerin bilgi, uzmanlık, teknoloji, eğitim vb. temelli yeni ekonomi ve emek piyasasında yapısal dışlanmış olma karakterini ortaya koyar.

Yukarıda özetlenen saha çalışmasının sonuçları da Türkiye örneğinde kırsalın çözülüşü ve dönüşümü karşısında başarısız tarım politikalarını ortaya koymaktadır. Tarımda desteklerin azaltılması, özelleştirmeler, tarım ürünlerine kotaların konulması, ürün fiyatının düşüklüğü veya pazarlama sorunları gibi konuları etkisiz tarım politikaları ya da toprak mülkiyetinin eşitsiz dağılımı, toprak reformu gibi eskimiş konuların mülkiyetsizlik sorununu aşmaya dönük çabalara dönüşmemesi uzunca süredir var olan kırdan kopuş sürecinin yeni dezavantajlı göçmen kırsal nüfusun kentsel alana eklendiği kendiliğinden ve plansız süreçler olmaya devam etmektedir. Yine alan çalışmasının ortaya koyduğu gibi son 30 yılda MTİ'nde çalışan ailelerin sayısında artış yaşanmış ve kalıcılığa eğilimi güçlenmiştir. Bu durum ilkel şartlarda karşılanan barınma, uzun ve yorucu çalışma saatleri, sağlık problemleri, ücret düşüklüğü, sosyal güvenceden yoksunluk, tasarruf edememe vb. olumsuzluklar yanında mülkiyetsizlik ve örgütsüzlüğün hâkim olduğu yoksul bir kitlenin varlığını devam ettirmesi anlamına gelmektedir. Söz konusu grup içinde anlamlı orana sahip çocuk ve gençlerin varlığı ise başta eğitim ve fırsat eşitliği olmak üzere açılan

farklar nedeniyle nesiller arası aktarım ve yoksulluğun yeniden üretilmesi koşullarında çözümsüzlüğü güçlendirici niteliğe sahiptir.

KAYNAKÇA

- AKŞİT, Bahattin (1988). "Kırsal Dönüşüm ve Köy Araştırmaları:1960 1980". *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*. (Derleyen: Pamuk, Ş. Ve Toprak, Z.), Ankara: Yurt Yayınları, s. 11-29.
- ALKİRE, Sabina ve diğerleri (2014). "Poverty in Rural and Urban Areas", <http://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/Poverty-in-Rural-and-Urban-Areas-Direct-Comparisons-using-the-Global-MPI-2014.pdf> (Erişim:01.05.2018)
- ANRIQUEZ, Gustavo and KOSTAS, Stamoulis (2007). "Rural Development and Poverty Reduction:Is agriculture still the key?", *ESA Working Paper*, No. 07-02.
- AŞCI, Zeynep ve DEMİRYÜREK, Kürşar (2008). "Kırsal Yoksullukla Mücadelede Yeni Adım: Mikrokredi". *Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 12 (4), 73-79.
- AYDIN, Zülküf (2001). "Yapısal Uyum Politikaları ve Kırsal Alanda Beka Stratejilerinin Özelleştirilmesi: Söke'nin Tuzburgazı Ve Sivrihisar'ın Kınık Köyleri Örneği". *Toplum ve Bilim Dergisi*, 2001, (88), s. 11-31.
- ÇALGÜNER, Cemil. (1943). *Türkiye'de Ziraat İşçileri*. Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları.
- ÇINAR, Sidar, LORDOĞLU, Kuvvet (2011). "Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Tekil Bir Analiz: Karasu Fındık Toplama İşçileri". *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, (33), s. 23-33.
- DİSK, (2012). "Çocuk İşçiliği Raporu", [http:// /diskar_cocuk_isciligi_raporu.doc](http://diskar_cocuk_isciligi_raporu.doc) , 27 Nisan 2012 (Erişim:06.04.2018)
- DUMANLI, Recep (1996). *Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutları*. Ankara: DPT Uzmanlık Tezi.
- ECEVİT, Mehmet ve ECEVİT, Yıldız (2002). "Kırsal Yoksullukla Mücadele: Tarımda Mülksüzleşme ve Aile Emeginin Metalaşması". *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*. (Ed.: Yasemin Özdek), Ankara: TODAİ İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, s. 271-289.
- FAO, (2014). "Evaluation of FAO's contribution to the reduction of rural poverty through Strategic Programme 3". <http://www.fao.org/3/a-bd600e.pdf> (Erişim:08.06.2018)
- FAO, (2016). "Migration, Agriculture and Rural Development". <http://www.fao.org/3/a-i6064e.pdf> (Erişim:10.05.2018)
- GÖKDAYI, İsmail (2003). *Türkiye'de Kırsal Yoksulluk ve Anamas Yöresi Örneği*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- GÖKTÜRK, Atilla (2002). "Kentsel Haklar Kentsel Yoksullarını Kapsar ise...". *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*. (Der.:Yasemin Özdek), Ankara: TODAİE, s. 217-233.

- GÖRÜCÜ, İbrahim, AKBIYIK, Nihat (2010). "Türkiye'de Mevsimlik Tarım İşçiliği: Sorunları ve Çözüm Önerileri". *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3, (5), s. 189-219.
- GREGORY C. Chow (2006). *Rural Poverty in China: Problem and Policy*, Princeton University CEPS Working Paper No. 134
- IFAD, (2001). "Enabling The Rural Poor to Overcome their Poverty". https://www.ifad.org/documents/38714170/39579926/IFAD+annual+report+2001_part+1_e.pdf/ec1975a6-5d5a-4f17-9091-270792410ddd (Erişim: 01.05.2017)
- IFAD, (2011). "Rural Poverty Report 2011". https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/0761B50B87EC879BC12577F10051867C-IFAD_Dec2010.pdf (Erişim: 01.05.2017)
- IFAD, (2016). "Rural Development Report 2016". <https://www.ifad.org/documents/38714170/39155702/Rural+development+report+2016.pdf/347402dd-a37f-41b7-9990-aa745dc113b9> (Erişim: 01.05.2017)
- KARTAL, Nazım - DEMİRHAN, Yılmaz (2011). "Kırsal Yoksulluktan Kentsel Yoksulluğa", *İstanbul, Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu (1. cilt): Deneyimler ve Yeni Fikirler 13-15 Ekim 2010*. Ankara, SYDGM (Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü).
- KARPAT, Kemal H. (2003). *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm (Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme)*. (Çev.: Abdülkerim Sönmez). Ankara: İmge Kitapevi.
- KOCACIK, Faruk (1983). *Mevsimlik İşçiler*. Ankara,-: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- KURT, Hacı (2003). *Türkiye'de Kent-Köy Çelişkisi*. Ankara: Siyasal Kitapevi Yayınları.
- KUTLU, Seher (2011). *Erişkin Göçebe Mevsimlik Tarım İşçilerinin Yaşama Kalitesi Düzeyi Ve Etkileyen Faktörler*", Urfa: Harran Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- LİPTON, Michael (2006). "Can Small Farmers Survive, Prosper, or be the Key Channel to Cut Mass Poverty?". *eJADE*, 3 (1), 58-85. <http://www.fao.org/3/a-ag072t.pdf> (Erişim:12.05.2018)
- ÖREN, Mustafa Necat ve diğerleri (2012). "Kırsal yoksulluk Ölçüm sorunu ve Türkiye", *10. Ulusal Tarım Kongresi, Tarım Yoksulluk Ve Kalkınma*. 5-7 Eylül Konya, s. 322-329.
- ÖRNEK, İbrahim (2011). "Türkiye'de Yoksulluğun Azaltılmasında Kırsal Kalkınma Stratejilerinin Etkinliği", *Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu (1. cilt): Deneyimler Ve Yeni Fikirler 13-15 Ekim 2010*, Ankara: SYDGM (Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü).
- ÖZBEKMEZCİ, Şule - SAHİL, Sare (2004). "Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal, Ekonomik ve Barınma Sorunlarının Analizi". *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 19 (3), s. 261-274.
- ÖZEN, Efsan Nas - ÖZDEMİR, Damla (2012). "Türkiye'de İhmal Edilen Kırsal Yoksulluk Endonezya'dan Ne Öğrenmeliyiz", *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), Değerlendirme Notu, N201262*, <http://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/3159> (Erişim:10.06.2018)

- ÖZTÜRK, Şinasi (2008). *Kırsal Yoksulluk, Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları*. (Derleyen: Nurgün Oktik), İzmir: Yakın Kitapevi.
- ÖZTÜRK, Şinasi (2014). *Yeni Köy Sosyolojisi Tartışmaları: Küreselden Yerele Tarım Politikaları Ve Yoksulluk*. İstanbul: Doğu Kitapevi.
- SENCER, Muzaffer (1971). *Türkiye’de Köylülüğün Maddi Temelleri*. İstanbul: ANT Yayınları.
- SÖNMEZ, Abdülkerim (2001). “Doğu Karadeniz Bölgesi Fındık Üretim Kuşağında Toprak Ağalığı, Köylülük Ve Kırsal Dönüşüm”. *Toplum ve Bilim Dergisi*, (88), s. 69-104.
- ŞEN, Bülent ve diğerleri (2016). *Yoksulluğu Bölüşmek: Süleymaniye Bekâr Odası Göçmenleri*, İstanbul: Küre Yayınları.
- ŞENSES, Fikret (2003). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TEKELİ, İlhan (2000). *Kent Yoksulluğu ve Modernite’nin Bu Soruya Yaklaşım Seçenekleri Üzerine, Yoksulluk (Bölgesel Gelişme, Kırsal Yoksulluk, Kent Yoksulluğu)*, (Koordinatörler: Halis Akder ve Murat Güvenç), TESEV yayını.
- TEOMAN, Özgür - TARTICI, Barış (2012). “Türkiye Tarımında Sözleşmeli Üreticilik-Kapitalist Dönüşümde Bir Halka Olabilir Mi?”. *H.Ü. İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30 (2), s. 163-184.
- TÜİK (2012). “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması”. http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=7&KITAP_ID=232 (Erişim: 12.07.2018)
- ULAKAN, Umut (2013). “Devlet, Tarım ve Sermaye Tarımda Kapitalist Dönüşümü Yeniden Tartışmak”. *Eğitim Bilim Toplum*, 11 (43), s. 56-78.
- UNDP, (2011). “Human Development Report 2011 Sustainability and Equity: A Better Future for All, 2011”. (http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/271/hdr_2011_en_complete.pdf) (Erişim:07.06.2018)
- URL-1: “Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi MPI”. <http://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/Poverty-in-Rural-and-Urban-Areas-Direct-Comparisons-using-the-Global-MPI-2014.pdf> (Erişim:04.04.2018)
- WORLD BANK (2016). Ninety five percent of the rural poor live in East Asia, South Asia and sub-Saharan Africa
- YENAL, N. Zafer (2001). “Türkiye’de Tarım ve Gıda Üretiminin Yeniden Yapılanması ve Uluslararasılaşması”. *Toplum ve Bilim Dergisi*, (88), s. 32-54.
- YILDIRIM, Uygur (2016). “Tarımda Trafik Kazalarının Ekonomi Politikası ve Mevsimlik Tarım İşçileri”. *Sosyal Araştırmalar Vakfı (SAV) Katkı Dergisi*, (2), s. 80-99.